

Az igeidőről etnoszintaktikai szempontból – a perfektív aorisztosz és a múlt idő¹

SZEVERÉNYI Sándor

Szegedi Tudományegyetem
szevers@hung.u-szeged.hu

1. Bevezetés

Dolgozatomban az igeidő rendszer etnoszintaktikai magyarázatának lehetőségét vetem fel nganaszan szövegek elemzése és újabb enyec szakirodalom alapján. Következtetésem természetesen hipotetikus lesz, itt annyi a célom, hogy rámutassak olyan, összehasonlító történeti nyelvészeti keretben született kutatási eredményekre, amelyek esetében bizony külső hatás magyarázata is felmerülhet. Azt nem kell magyarázni, hogy az igeidőrendszerek alakulása kevésbé kultúrafüggő jelenség,² mint pl. az evidenciális rendszereké (vö. Bernárdez 2017, Szeverényi 2020). Az idő és időviszonyok érzékelése és kifejezése nyelvtani eszközökkel talán még absztraktabb manifesztálódása a környezeti hatásnak,³ ugyanakkor összetettebb jelenség is, hiszen az idő kifejezésének számtalan módja lehet, amelyek nem vizsgálhatók egymástól függetlenül.

Jelen vizsgálat szövegközeli (azaz nem szigorúan textológiai) vizsgálat, olyan értelemben, hogy nem kontextus nélküli mondatokat elemzek, hanem teljes szövegek időstruktúráját. A szöveg időszerkezete is többféle szempontból vizsgálható (ld. pl. Kiefer 1992). A nyelvészetben nagy hagyománya van az igeidők szövegszintű vizsgálatának, kis uráli nyelvek esetében ilyen vizs-

¹ A kutatás a Szibériai uráli nyelvek etnoszintaxisa c. NKFIH pályázat (K129186, 2018–2021) keretében készült.

² Kultúrán itt a legtágabb értelemben vett külső hatásokat értem, amelyek az életmódra, az életszemléletre is hatással lehetnek, és ebbe beletartozhatnak a környezeti hatások is.

³ Természetesen az idő mérése, számontartása az antropológiában, az etnológiában óriási hagyományokkal rendelkezik (pl. Fejős 2000), sőt a nyelvi relativizmus, a Sapir–Whorf hipotézis is az idő kifejezések vizsgálatából született meg.

gálat nem nagyon létezik (a kevés kivételek egyike a következőkben tárgyalt Plungian – Urmancsijeva 2015 tanulmány). Írásom egy speciális esetre koncentrálok, az aorisztosz és a múlt idő viszonyát tárgyalja két északi szamojéd nyelv, az enyec és a nganaszan összevetésével. A témaválasztás közvetlen előzménye, hogy korábbi írásomban (Szeverényi 2021a) hasonló kérdésközpontig jutottam a nganaszan kapcsán, mint Plungian és Urmancsijeva az enyecben (2015), de első saját vizsgálataim a nganaszan nyelvben függetlenek voltak Urmancsijeváék eredményeitől. Ugyanakkor az így felfedett jelenségek közötti különbségek és hasonlóságok összevetése még jobban rávilágíthat olyan tényezőkre, amelyek alapján közelebb juthatunk az északi népek időérzékelésének, az idő „megélésének” megértéséhez.

2. A szamojéd igeidőrendszer sajátosságai: aorisztosz és múlt idő

A szamojéd igeidőrendszer jól rekonstruálható, többek között azért, mert a leánynyelvek többnyire jól és egyértelműen tükrözik ősi vonásokat. Az is világos régóta, hogy ez a rendszer számos elemet megőrzött az uráli alapszámnyelvből, ugyanakkor jelentősen el is tér a finnugor nyelvektől, ez pedig az aspektus dominánsabb szerepét jelenti. A szamojéd nyelvekben ismert az ún. aorisztosz (vagy „határozatlan idő”), melynek időértéke az ige aspektuális értékétől függ: az aorisztoszban álló imperfektív igéket jelen idejűnek tekintik, a perfektív igéket pedig olyan múlt idejűnek, melynek hatása van a jelenre.⁴ Ez a magyarázat ugyanakkor számos kérdést nyitva hagy. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy a szamojéd nyelvekben megtalálható, *-s-ként rekonstruálható múlt idő milyen viszonyban, disztribúcióban áll a perfektív aorisztosszal. Erre a szakirodalom egyik szamojéd nyelv esetében sem kínál magyarázatot (a szakirodalmat ld. részletesebben Plungian – Urmancsijeva 2015).

3. Az enyec aorisztosz és múlt idő viszonya

Van egy további fontos különbség a nganaszan és a másik két északi szamojéd nyelv között: az enyecben és a nyenyecben a múlt időnek sajátos formája van – tipológiai szempontból nyugodtan nevezhetjük extrémnek: a múlt idő jele (az enyecben -S'I) sajátos helyen jelenik az igei alakokban, mégpedig

⁴ Az enyechhez hasonló a nyenyec és a szelkup rendszer, a nganaszanban az aorisztosz saját jelölőt kap (egy a perfektív, egy másik az imperfektív igéknek), de az időértéket hasonló értékűnek definiálják. A nganaszan markerek teljesen függetlenek az aorisztosz PS *-ŋã formájától, a proto-szamojéd alak a nganaszanban a kérdő mód jeleként őrződött meg.

a személy- és számjelölők után. Ezt a formát nevezik általános múlt időnek (pl. Siegl 2013: 262), és a nyenyec nyelvtanok is hasonlóképpen járnak el. Ugyanakkor Plungian és Urmancsijeva azt írja,⁵ hogy a szövegekben ez a toldalék túl „ritka” ahhoz, hogy a múlt idő „standard” jelölőjének tekintsük – de nem közölnek pontosabb adatot arról, hogy a „ritka” ebben az esetben mit jelent. Minden bizonnyal az aorisztoszhoz képest alacsonyabb az aránya a szövegekben. Plungian és Urmancsijeva nem időjelnek tekinti az általuk *kontrasztív múlt*-nak nevezett morfémát, hanem „másodlagos operátorként” elemzik, azaz a nyelvtani rendszerben már meglévő igealakokhoz adódnak, és módosítják jelentésüket. Emögött az a feltételezés áll, hogy a kontrasztív múlt idő az aorisztoszi alakot teszi jelöltebbé, tehát a múlttal jelölt finit igealakok szerkezete minden esetben: *tő-Tx-Vx-S'I* (a Tx lehet jelölt és jelöletlen aorisztosz, de lehet más igeidő is, pl. jövő, tehát a -S'I jel nemcsak az aorisztosz alakhoz, hanem igei finit és nem-finit alakhoz, sőt névszókhoz is kapcsolódhat; ez erősíti az operátor magyarázatot). Azért nevezik kontrasztív múltnak, mert legalapvetőbb jellemzője a megszakított múlt („discontinuous past”) jelölése. Ez jelenti a legfőbb oppozíciót az aorisztosszal, de ennél összetettebb a szemantikája. Hat igei alakhoz kapcsolódva két csoportra oszthatók: a valós helyzeteket jelölő formák (aorisztosz, következtető és habituális) és a lehetséges helyzeteket jelölő formák (jövő idő, konjunktív és debitív). A valós helyzeteket jelölő formákat kiegészítve jelzi a távolságot a jelen síkja és a leírt helyzet között, illetve a nem megvalósult cselekvéseket jelző formák esetében a leírt helyzetet a lehetségesről az irreális síkra helyezi át.

Urmancsijeváék felteszik (2015: 439) ugyanazt a kérdést, ami a nganaszan esetében is indokolt: mikor kell kifejezni a múltat a perfektív igeik esetében az aorisztosz alakokkal és mikor a múlt idő -S'I toldalékkal? Milyen nyelvtani jelentést hordoz a múlt idejű alak? Urmancsijeváék a különbséget abban látják, hogy szerintük a múlt idő használata jelzi a jelenre való hatás relevanciájának hiányát, és ez a jellegzetesség az aspektus, a temporális és a pragmatikai szférában nyilvánul meg. Az aspektus szférában a múlt idő magában foglalja a múltbeli helyzet és a jelenlegi pillanat összehasonlítását. A kontrasztív múltnak számos szemantikai változata lehet, pl. antirezultatív, a sikertelen kísérlet, vagy ha a múltbeli helyzettel ellentétes a jelenlegi helyzet. A temporális szférában a múlt idő az időben távoli eseményekkel társítható, de az időbeli távolság nem játszik meghatározó szerepet a múlt idő formájának

⁵ Urmancsijeváék példái főként dialógusokból származnak. Ami a narratív szövegeket illeti, véleményük szerint ezekben az aorisztoszt használják a fő narratív formának, mivel az érzéketlen a perfektív/imperfektív szembenállásra.

használatában: a múlt idő használatához elegendő, ha a helyzet egyértelműen lokalizálódik a múlt egy bizonyos pillanatában. A pragmatikai szférában az aktuális relevancia hiánya nyilvánul meg abban, hogy a múlt időt használják olyan események jelölésére, amelyek üzenete valamilyen oknál fogva a beszélőnek nem kommunikációs célja. Például a múlt időt gyakran használják kérdésre adott válaszokban, abban az esetben, amikor a válaszadó ingerkérés nélkül nem adott volna információt a kért eseményről. Az aorisztosz és a múlt idő viszonya mindazonáltal nem tűnik szimmetrikusnak, mert a perfektív igék esetében a múlt idejű formának meglehetősen speciális jelentései vannak, illetve imperfektív igék esetében a múlt idő az egyetlen módja annak, hogy jelezze, hogy a helyzet a múltra vonatkozik. Ugyanakkor az imperfektív igékből létrehozott múlt idejű alakok általában ugyanolyan jelentésűek, mint a perfektív igék.

A narratív szövegekben, így folklór-elbeszélésekben a múlt idejű formát a „pluperfect”-hez hasonló értelemben használják: amikor az események bemutatásának természetes rendje megbomlik, és az elbeszélő visszatér egy megelőző helyzethez, amelyet addig nem említett vagy emlékezteti a hallgatókat a korábban már leírt helyzetre. A kontrasztív múlt idejű alakok a személyes elbeszélések bevezető részeiben is előfordulnak – hasonlóképpen a nganaszanban, mint azt majd látjuk. Ebben az esetben a múlt idő arra szolgál, hogy összekapcsolja a személyes narratívában leírt helyzeteket a múlt egy bizonyos pillanatával. Tehát a hagyományosan általános múlt időnek nevezett igeidőt az enyecben olyan múltbeli helyzet jelölésére használják, amely ellentétes a dolgok jelenlegi állásával. Ez az ún. „megszakított múlt” tipológiailag meglehetősen ritka jelenségéhez állhat közel (ld. Plungian – van der Auwera 2006): a jelölt esemény a beszéd ideje előtt megtörtént, és ezzel egyidejűleg a beszélő jelzi, hogy a beszéd pillanatában a helyzet már nem történik meg, és annak reprodukálása a jövőben valószínűtlen vagy lehetetlen. Az enyec múlt idejű alakok jelentése azonban nem korlátozódik a megszakított múlt jelentésére: a jelentések nagyrészt pragmatikaiak, nem pedig a helyzet belső szerkezetét írják le, vagy például nem annak külső időbeli vonatkozása a releváns. A beszélő ugyanazt a helyzetet írhatja le mind az aorisztosz, mind a múlt idő segítségével, és ezt a választást elsősorban a beszélő kommunikációs szándékai szabályozzák. A beszélő tehát a múlt időt választja, ha a múltbeli helyzetet csak azért említi, hogy pragmatikailag árnyalja a jelen helyzetet.

4. Nganaszan elbeszélő szövegek elemzésének tanulsága

A kontrasztív múlt értelmezése formai szempontból a nganaszan esetében nem működik, más utat járt be. Nem elemezhető az általános múlt az enyeczhez hasonlóan – tehát, hogy a múlt idő egy igeidőt már magában foglaló alakot módosítana. Az enyeczhez hasonlóan itt is állítható, hogy a perfektív aorisztosz a közeli múltra utal, az imperfektív aorisztosz a jelenre, de ez itt is egy erős deiktikusigeidő-központú magyarázat. Ugyanakkor az enyecz és nganaszan szövegekben felfedezhetők hasonló vonások az általános múlt és az aorisztosz használatában. Elemzésemnek más a kiindulópontja, de az alapvető kérdés a nganaszan esetében is az, hogy meg lehet-e pontosan határozni az aorisztosz és a múlt idő közötti funkcionális különbséget. A nganaszan igeidőrendszer némileg eltér az enyectől, elsősorban az aorisztosz jelölése sajátos: az imperfektív és a perfektív is saját jelölőt kap, és mindegyik az személyragok előtt helyezkedik el:

konjugáció típusa	aorisztosz		múlt		jövő		
	perf.	imperf.	ált.	plusperf.	általános	közeli	jövő a múltban
alanyi ragozás	-ʔa/-ʔə	-NTU	-SUə	-SUədəə	-ʔsUTə	-ʔkə	-ʔsUTədəə

A nganaszan igeidők rendszere
(Wagner-Nagy 2018: 234 alapján)

A korábban említett tanulmányomban azt vizsgáltam, hogy a narratív szövegek mely szövegrészeiben fordul elő nagyobb arányban az aorisztosz és melyekben a múlt idő (Szeverényi 2021a). Dialógusokat kevésbé elemeztem, elsősorban azért, mert korlátozottabb a forrásanyag. Két csoportot vizsgáltam, amelyek a nganaszan korpusz anyagának felosztását követik. Vizsgálatom során a perspektivizáció szempontja volt az elsődleges, elsősorban az elbeszélő viszonya az elbeszélő történethez. Ezért jobban koncentráltam a nem-folklór jellegű szövegekre, kisebb mértékben a folklórszövegekre. Kutatásom tehát korpusz alapú, a szövegek a *Nganasan Spoken Language Corpus*-ban annotálva megtalálhatók⁶ (Brykina et al. 2018). Fontos jellemzői ezeknek a szövegeknek, hogy spontán, beszélt, monologikus szövegek (bár néhány esetben van interakció, minthogy a történetmondásnak csak közönség előtt van értelme). Témájukat tekintve négy csoportba soroltam őket: (1) a beszélő saját élménye, tapasztalata (pl. gyerekkori emlékek, utazási élmény, családi

⁶ Az egyes szöveghelyekre való hivatkozás: szöveg kódja – adatközlő_felvétele.ideje_cím_műfaj. Az idézeteknél a mondatok sorszáma követi a korpusz mondat számozását.

történet stb.); (2) másokkal (ismerős, rokon) megtörtént valós események, (3) tipikus, rendszeres események elbeszélése (pl. sátorépítés), (4) a régmúlt eseményei. Elemzésemben az (1) csoportra koncentráltam, melyet kiegészítettem egy bizonyos folklórtípus vizsgálatával, ezek pedig a Gyajkuról szóló trickster történetek (nyolc szöveg; Szeverényi 2021b).

Az elemzés során narratológiai és perspektivizációs szempontokat is figyelembe vettem. Arra voltam kíváncsi, hogy kimutatható-e valamiféle mintázat az igeidők használata során, milyen szövegeket, ill. szövegrészeket mely igeidők, szerkezetek jellemzik. Az általános megállapításaim szerint a narratívumokban az eseményvázban előforduló jellemző igeidők a következők:

	SZEMÉLYES	FOLKLÓR (Gyajku)
perfektív aorisztosz	+	+
általános múlt idő	+	–
narratív evidenciális	+	–
imperpektív aorisztosz	–	+
perfektív aorisztosz + narratív evidenciális	+	–
általános múlt idő + narratív evidenciális	+	–
iteratív képző + imperpektív aorisztosz	+	–
egyenes idéző szerkezet	+	+

Mint látható, a nganaszan narratívumok igeidő használata nem vizsgálható a másik három igei inflexiók kategóriától függetlenül (mód, evidenciálisok, aspektus). A beszélő szerepe és viszonya a történethez bizonyos korlátokat szab: lényeges, hogy a beszélő a saját, vagy egy másik szereplő szemszögéből idézi, láttatja az eseményeket, vagy nem jelöli meg kapcsolatát az eseményekkel. A narratívumokban az eredeti beszélő nézőpontja az alapértelmezett: a történetet mindig az aktuális tényleges (vagy eredeti) beszélő szemszögéből mesélik el. Az eredeti beszélő nézőpontja tükröződik az egyenes idéző szerkezetekben is: a nganaszan nyelvben nincsenek eltolódások az idéző szerkezetekben.

Itt most a személyes történetek bevezető részeinek és a fő történetváz (main storyline) igeidő választását vetem össze. Az elbeszélő szövegek egyik fő jellemzője a tagmondatok sorrendjének megfelelő időbeli viszonyok megjelenítése (Lee 2020: 7). Az igeidő deiktikus funkciója elvész a narratív műfajokban, tipikusan anaforikus szerepe van (Lee 2020: 63). Az elbeszélésekben az igeidő egy olyan időre utal, amelyet megelőző diskurzusból nyernek ki. A nem-elbeszélésekben (pl. beszélgetés) a beszéd és a tényleges világ kapcsolata közvetlenebb, mint az elbeszélések esetében. A nem elbeszélése-

ket a beszélő és a hallgató által megosztott közvetlen beszédkontextusra tekintettel szervezik, és tájékoztatják a hallgatót a közelmúlt eseményeiről.

A személyes elbeszélések esetében az elbeszélőnek különleges kapcsolata van a történet eseményeivel: a beszélő saját vagy a beszélő barátai és rokonai tapasztalatairól szól, vagy az elbeszélő egyik közeli hozzátartozója, jellemzően szülei vagy nagyszülei mesélik el. Ezekkel a megszorításokkal kizárhatjuk egyrészt a lehetséges folklór narratívákat, másrészt a „történet nélküli” narratívákat (pl. hogyan kell valamit csinálni, pl. sátrat építeni, ruhát varrni stb.). Ez a megkülönböztetés két okból is fontos: közelebb kerülhetünk a személyes történetek időrendi és szerkezeti felépítésének megértéséhez, és a narratív-reportatív evidenciális segíthet meghatározni az események és a beszélő kapcsolatát az igeidő jelölésének fényében.

Sokféle megközelítésben lehet beszélni a narratívumok szerkezetéről, én Labovot követem (1972), aki a szóbeli elbeszélés összetevőjeként azonosította az absztrakt, az orientáció, a bonyodalom (complicating action), az értékelés, az eredmény és a lezárás részeket. Az absztrakt és az orientáció opcionális elemek, a bonyodalom az elbeszélés epizódokból álló magja – a továbbiakban ezek szakaszok tipikus időjelöléseit mutatom be, ugyanis az igeidők használata sok esetben követi az elbeszélés szerkezetét. A bevezető elemekben alkalmazott igeidő eltérhet a történet jellemző igeidejétől, mert a bevezető olyan metaadatokat is tartalmazhat, amelyek nem a fő „sztori” részei, és ezek a részek deiktikusabb jellegűek (pl. a történetmondó hol és mikor hallotta a történetet stb.). A különbség a perfektív aorisztosz és a múlt idő között nem minden esetben egyértelmű, de bizonyos tendenciák megállapíthatók. Néhány példával szemléltetem a szövegkezdeteket és a bonyodalomra való áttérést.

A következő szövegben a beszélő saját életéről mesél. A születése kapcsán az édesanyjára hivatkozik mint forrásra (ilyenkor ez kiegészül a narratív-reportatív evidenciálissal, amelynek itt kvotatív értelmezése is működik, mivel az első mondatban idéző szerkezetet alkalmaz beszélő). A saját, megélt emlékeit (9) **általános múlt időben** mondja el:

ASS_161024_Life_nar (a mondatszámozás a korpuszt követi)

(4) *ɲətumhiʔəmə ɲeʔəmə munuŋkə-suə, mənə ɲətum-siə-m martə mešacətanu.*

‘Az anyám azt mondta, hogy márciusban születtem.’

(5) *Təti tahariāa ɲətum-siə-m i-bahu ɲanuə maðəŋku kuŋd’i.* ‘Egy kis sátorban születtem, azt mondta.’

(6) *ɲanuə maðəŋku mel’i-d’ii-ðə i-bahu.* ‘Egy kis sátor épült, azt mondta.’

- (7) *Təti tahariāa ŋanuə matənu mənə ŋətum-siə-m. Təru'la ki'əðəətənu.* 'Ebben a sátorban születtem, márciusban.'
- (8) *Təni tahariāa ŋemigəiŋə büü-d'üi-ti i-bahu Volo'ankə ŋii d'a.* 'Aztán a szüleim Volocsankába mentek.'
- (9) *Volo'ankətənu mənə školətənu hoðətə-suə-m.* 'Volocsankában, az iskolában tanultam.'

A következő elbeszélésben nincs különbség a bevezető rész és a bonyodalom igeideje között (**általános múlt idő**). Az első elem nagyon rövid, csak egy mondat (1), a második mondat a téma leírása, és a harmadik mondatban az elbeszélő egyértelművé teszi a történet forrását: az apját (3). E mondatok igei predikátumai múlt időben vannak. A negyedik predikátum aorisztoszban van: bevezeti a történetet – az idézést bevezető ige aorisztoszban áll, ebben a funkcióban ez a jellemző. Majd amikor az apa elkezd magát a történetet, az elbeszélő általános múlt időt használ. A különbség a (3) és a (4) között az, hogy az első a történet része, mint konkrét beszédesemény (múlt idő), míg a (4)-ben az elbeszélő csak az apára utal mint a forrásra. A logikus folytatás (5) az aorisztosz lenne, amely gyakrabban jelenik meg hasonló szerkezetekben, ugyanakkor itt egy aorisztosszal bevezetett egyenes idézettel folytatódik a történet, a deiktikus center teljesen áthelyeződik az idézett személyhez:

KECh_080224_Idol_nar

(I) Absztrakt és Orientáció

- (1) *Miŋ təi-süə kojəmu?* 'Volt egy házi bálványunk.'
- (2) *Kojəmu? i-süə hūalə, d'üjhuaka?ə hūalə.* 'A bálványunk kő volt, egy kerek kő.'
- (3) *Mənə id'a?anə d'a munu-d'üə-m:* 'Mondtam az apámnak:
Maagətə..., kuni ŋətə-d'üəd'ə-rə təti hūalə, ...kojəmu?? 'Hol találtad ezt a követ, a bálványunkat?'

(II) Bonyodalom

- (4) *Id'a?amə munu-ntu:* 'Az apám mondta:
(5) *Manüi? hüətini mənə d'ügu-suə-m.* 'Egy nap eltévedtem...'

Statisztikailag a **perfektív aorisztosz** a gyakoribb stratégia a múlt időhöz képest a korpuszban, de sok esetben az absztrakt és orientációs elemek múlt időben szerepelnek (hasonlóan az enyechéz). Az első mondatban a beszélő meghatározza az eseményekkel való kapcsolatát: az információ (a történet) forrása egy közeli rokona: az apja mesélte el, majd néhány alapvető információt tartalmaz (KI, HOL és MI). A 2. részben kezdődik maga a cselekmény. Ebben a szövegben az aorisztosz jelzi ennek a kezdetét. A perfektív aorisztosz tartja a történet kohézióját, ami azért is fontos, mert ebben a narratívá-

ban megjelenik a nganaszan történetmesélés másik jellemzője: az egyenes idézések magas aránya.

SEN_061025_Moose_nar

(I) Absztrakt és Orientáció

- (1) *D'esimə d'ebtu-d'üə tərədi kərsu.* 'Ezt a történetet az apám mesélte.'
- (2) *Manu numan̄ku ihü?ətu, ɲad'atu nanu d'oðür-süə-gəj ɲüül'əmuj, hūaaðit'i huursi*
'Mikor fiatal volt, elment a fivérével, hogy sátorrudhoz fát keressen.'
- (3) *Təə t'uhənəi ɲilt-d'ia-gəj Kotuj bikaa nanu.* 'Akkoriban a Kotuj folyónál laktak.'

(II) Bonyodalom

- (4) *Təti kona-?a-gəj mun̄ku? d'a ɲüt'it'i lætítə?hīāsī.* 'Elmentek az erdőbe, hogy sátorrudat csináljanak.'
- (5) *Kuə hirəgüəj ɲüt'it'i lætít'i, hursə?ki-?ə-gəj maðuti d'a.* 'Csináltak néhányat, majd hazamentek.'
- (6) *Təgətə lakariari?i? maagüə saü d'indi-?ə-gəj.* 'Hirtelen zajt hallottak.'

A **múlt idő + narratív evidenciális** alkalmazása során a beszélő végig elbeszélő evidenciálist alkalmaz múlt időben. Az első mondatban már meghatározza a forrását (hallomás), és kijelöli a történet helyét, a másodikban a történet főszereplőjét nevezi meg, majd a körülményeket. Ezek tipikus bevezető információk, ezek után gyakran áttér az aorisztosz használatára. Például:

ChND_061105_Nenets_nar

- (1) *Əmti i-süə i-bahu d'üraki? ɲiini.* 'Ez a nyenyeczek területén történt, azt mondják.'
- (2) *Voroncovo koruðu? t'erə, t'erə i-süə i-bahu.* 'Voroncovo falu lakosa volt, azt mondják.'
- (3) *Təni?iəjhü? sítij taatini it'üə i-süə-gəj i-bahu, nisəd'əgəj.* 'Rénszarvasai voltak, a feleségével együtt, azt mondják.'
- (4) *Bəjka?atu nanu tu-süə-əj i-bahu koruðu? d'a, tamtu?kənağəndi.* '(A nő) a férjével a faluba járt vásárolni, azt mondják.'
- (5) *Əlīga?ku ɲüəði təi-süə i-bahu, labšü?ta?ku.* 'Volt egy gyerekük, azt mondják, bölcsős.'
- (6) *Əə, ɲabubta?a ɲüəði hoðətə-sua i-bahu, təbtə əlīga?ku.* 'Az idősebb gyerekük (lányuk) tanuló volt, azt mondják, ő is kicsi volt.'
- (7) *Pervij kalasə i-süə əku.* 'Talán első osztályos volt.'

(II) Bonyodalom

- (8) *Tə, koruti? tuu-?ə-gəj, tamtu?ki-?ə-gəj.* 'Megérkeztek a faluba, vásároltak.'

Összességében elmondható, hogy a nganaszban az általános múlt idő használata narratív szövegekben általában a bevezető szakaszban, személyes információk esetében fordul elő, a „sztori” igeideje jellemzően aorisztosz. A választást alapvetően befolyásolja a történetmondó viszonya az információhoz és a történethez, mindez pedig összhangban van Plungian és Urmancsijeva enyecre vonatkozó megállapításaival.

5. Az etnoszintaktikai magyarázat felé

A északi szamojédok időérzékeléséről, az idő „megéléséről” keveset tudunk, a szakirodalom nem említ semmit (leszámítva persze az antropológiai, etnológiai irodalmat, ami viszont inkább az évszakokra és hónapnevekre korlátozódik). Úgy tűnik mind az enyec, mind a nganasz alapján, hogy az aorisztosz hagyományos deiktikus, múlt és jelen felosztása nem működik, ugyanakkor nagyon nehéz közel kerülni a pontos leíráshoz. A magyarázat kulcsa a jelennek a megélése, annak elsődlegessége lehet. Ehhez egyelőre csak közvetett „bizonyítékokkal” tudok szolgálni, mégpedig:

- a) Az enyecben elemzett kontrasztív múlt, melynek elsődleges szerepe a múlt megszakítottságának a jelölése.
- b) A nganaszban szövegek történetvezetése, a történetmondó személyes kapcsolatának megjelenítése az elbeszélte eseményekhez és magához a történethez. Ez összefügg az evidencialitással is.
- c) A hagyományos életmódból fakadó folyamatos mozgásban levés, ennél fogva az utazás jelentősége (vö. Dyekiss 2018).
- d) Nem bizonyító erejű, de releváns Várnai Zsuzsa személyes közlése, aki Dugyinkában készített életút interjúkat oroszul a városi kisebbség tagjaival és több olyan élményről számolt be, amely beleillik a megélt jelen szalienciájának magyarázatába.
- e) Egy szintén nem bizonyító erejű, de továbbgondolásra érdemes élmény. Sántha István hozzászólása egyik, időről szóló előadásunkhoz, amelyben hasonló gondolatokat fogalmazott meg az evenkik kapcsán: a jelen megélése és fontossága szemben áll egyrészt a kevésbé fontos és kevésbé tervezhető jövővel és a múlt nem lényeges eseményeivel.

Mind az öt pont további megerősítést kíván (főleg a d. és e.).

6. Befejezés

Az enyec és a nganaszan aorisztosz és múlt idő összevetése az újabb elemzések tükrében több kérdést is felvet. Az egyértelmű, hogy a két nyelv igeidő- és aspektusrendszere elsősorban ugyanazokat a kategóriákat használja múltban történt események kifejezésére: főleg a perfektív aorisztoszt és az általános múlt időt. Plungian és Urmancsijeva elmélete a múlt idő jelének morfológiai operátorként értelmezéséről további, elsősorban formai vizsgálatot igényel, ugyanakkor ettől függetlenül a két igeidő közötti különbség magyarázata meggyőzőnek tűnik. Jól megrajzolható az a vonal, hogy egy közös rendszerből a két nyelv igeidőrendszere milyen fejlődési utat járt be. A kontrasztív múlt enyec-típusú, „operátor” elemzése a nganaszan esetében véleményem szerint nem áll fenn, elsősorban az aorisztosz jelöltsége miatt, ám azok a szemantikai jellemzők, amelyeket Plungian és Urmancsijeva leírt, nagyjából a nganaszra is igazak lehetnek (ez további vizsgálatot igényel), és funkcionális szempontból a kontrasztivitás (az erősebb deiktikus jelleg mellett) is fontos szerepet játszhat. A múlt idő fenti elemzése lehetőséget kínál pontosabb etnoszintaktikai elemzésre, de ez további kutatásokat igényel.

Irodalom

- Bernárdez, Enrique 2017: Evidentiality – a cultural interpretation. In: Sharifian, Farzad (ed.), *Advances in cultural linguistics*. Springer, Singapore. 433–460.
- Brykina, Maria – Gusev, Valentin – Szeverényi, Sándor – Wagner-Nagy, Beáta 2018: Nganasan Spoken Language Corpus (NSLC). Archived in Hamburger Zentrum für Sprachkorpora. Version 0.2. <http://hdl.handle.net/11022/0000-0007-C6F2-8>.
- Dyekiss Virág 2018: Vándorol a hang: a nganaszan hagyományos világkép a folklórszövegek tükrében. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
- Fejős Zoltán (szerk.) 2000: *Idő és antropológia*. Osiris, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1992: A szöveg időszerkezetéről. In: Petőfi S. János – Békési Imre (szerk.), *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz*. JGYTF, Szeged. 40–55.
- Labov, William 1972: *Language in the Inner City*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Labov, William – Joshua Waletzky 1967: Narrative analysis: Oral versions of personal experience. In: Helm, June (ed.), *Essays on the verbal and visual arts*. University of Washington Press, Seattle. 12–44. [Reprinted in 1997: *Journal of Narrative and Life History* 7: 1–38.]
- Lee, EunHee 2020: *The logic of narratives*. Brill, Rodopi.
- Plungian, Vladimir A. – van der Auwera, Johan 2006: Towards a typology of discontinuous past marking. *Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF)* 59/4: 317–334.

- Plungian, V. A. – Urmancsieva, A. Ju. [Плунгян, В. А. – Урманчиева, А. Ю.] 2015: Контрастивное прошедшее в энецком языке: уникальный ”плюсквамперфект” и его экспансия в глагольной системе. In: Н. Н. Казанский (отв. ред.), Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований РАН. 11/2. Языковое разнообразие в Российской Федерации (ред. Е. В. Головкин – М. З. Муслимов – С. А. Оскольская – А. М. Певнов). Наука, Санкт-Петербург. 431–468.
- Siegl, Florian 2013: Materials on Forest Enets, an indigenous language of Northern. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 267.
- Szeverényi, Sándor 2020: Az evidencialitás kulturális magyarázatának lehetséges történeti vonatkozásai az északi szamojéd nyelvekben. Folia Uralica Debreceniensia 27: 283–306.
- Szeverényi, Sándor 2021a: Tense in Nganasan narratives. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 45. [Megjelenés előtt.]
- Szeverényi, Sándor 2021b: The Nganasan narrative style: the case of the stories on Dyaiku. IX Mikael Agricola päeva konverents, 9–10. 04. 2021. Narva.
- Wagner-Nagy, Beáta 2018: A grammar of Nganasan. Brill, Leiden.

*

**On the tense from an ethnosyntactic point of view –
the perfective aorist and the past tense**

The aim of this study is to discover the ethnosyntactic features behind the evolution of Samoyed tense system, first of all, the relation of the so-called aorist and the general past tense. The paper has two main parts, in the first, it In the first part, the author presents a new interpretation of the general past tense in Enets, based on a study by Plungian – Urmanchieva (2015). The second part investigates the tense strategies in Nganasan narratives. There is no description about the time perception of the northern Samoyed peoples (with the exception of the anthropological and ethnological literature, which deal with mostly the names of seasons and month). Based on Enets and Nganasan, it seems that the traditional deictic past and present explanation of the aoristos is not exhaustive, but at the same time it is very difficult to get close to an accurate description. The key to the explanation may be the experience of the present, its salience, and the priority of the present events that mirror in the tense strategies of Enets and Nganasan texts.

Keywords: ethnosyntax, Nganasan, Enets, tense, narratives.

SÁNDOR SZEVERÉNYI